

ban azt a fejlődésrendet, amely Petőfi, Ady, Móricz és József Attila művében jutott a legmagasabbra. Ez a fejlődési sor polgári haladástól, népi patriotizmustól a liberalizmus és demokrácia szétválásán, a forradalmi népi demokratizmusig és a szocializmusig vezet. Petőfi, Ady, József Attila jelentőségéről írta: „e három legnagyobb költőnkél emelkedett igazán költészetünk a népünk előtt álló történelmi feladatok színvonalára, e három nagy költőnk volt az, akinél szinte teljesen és maradéktalanul egygy olvadtak népünk történelmi feladatai a költészet által kifejezett emberi érzelmekkel, a költők ábrázolta világ döntő feladataival... helyes volt kiemelni őket, mint a magyar költészet fejlődésének csúcs- és fordulópontjait, mert az ő költészetük több volt pusztá költészetnél, a magyar történelem egy-egy döntő fordulópontján e költői művek önmagukon túlmutatva a nemzeti cselekvésprogramjává váltak, irodalom és nép, költészet és nemzet egységének, azonosulásának kimagasló példaképeivé.” (*Válogatott irodalmi tanulmányok*, 277—278. l.) Az irodalmi fejlődés ábrázolása ezzel kiemelkedett az esztétikai változások önelvű felfogásából: az irodalom mint a nemzeti történelem része jelent meg.

A történelmi valóságot tükröző ideológiai problémák adnak kulcsot a formai-esztétikai kérdések megoldásához: Kölcey pesszimizmusának, Petőfi népiességének, vagy Ady szimbolizmusának értelmezéséhez. Révai megvilágított számos olyan esztétikai problémát, amelyeknek felderítésére a polgári irodalomtörténet is nagy erőt fordított. Ilyen irányú munkáját mintegy betetőzte a klasszicizmusnak az a felfogása, amelyet 1956 után keletkezett tanulmányaiban fejteget. Esztétikai elemzéseit azonban nem arra szánta, hogy teljes és részletes képet nyújtsonak. Mit sem ért ez művei maradandóságának. A későbbi kutatás sok vonatkozásban elmélyítheti kez-

deményezéseit. Tanulmányai mégis úgy jelennek meg előttünk, mint időt álló monumentumai a magyar szellemi élet szocialista fordulatlának.

*

A kötet magába foglalja Révai minden irodalomtörténeti tanulmányát; mellőzi a kulturális és irodalompolitikai cikkeket. Az 1938-ban keletkezett *Marxizmus és népiesség* kimaradását az is indokolhatja, hogy nagyobbreszt közvetlenül politikai kérdéseket tárgyal, a közvetlen befolyásolás és útmutatás szándékával, demokratikus népront jegyében. Irodalmi munkájának középpontjában Ady költészete áll, legskoldalúbban az ő költészetét elemzte. Hozzá a magyar történelem mély átélése fűzhető; e században aligha van még költőnk, akit oly szenvedélyes kapcsolat kötött volna a magyar századokhoz s a régebbi irodalomból is csak Arany egészen más indítékú múlt rajongása fogható az övéhez. Révai a nemzet sorsdöntő pillanataiban fordult Ady példájáért; első tanulmányát 1940-ben, Moszkvában írta s a három utolsót az 1956-os ellenforradalom után. A kötet tartalmaz egy 1944-es moszkvai rádióelőadást, amely nyomtatásban először itt lát napvilágot (*Ady Endre halálának huszonötödik évfordulójára*); az Ady nem alkuszik és A tűz csihilója eddig kötetben nem jelent meg. A *Móricz Zsigmond értékeléséhez* című vita írását is eddig csak a Társadalmi Szemle közölte, a *József Attila problémák* című tanulmányát az MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei. Elő- és utószóként jelent meg *Madách Imre és József Attila költészetéről* című írása. A *Válogatott irodalmi tanulmányok* tehát a kifejezetten irodalomtörténeti jellegű írásainak első teljes gyűjteménye.

Bélađi Miklós

HATVANY LAJOS: IRODALMI TANULMÁNYOK

1—2. köt. Bp. 1960. Szépirodalmi K. 394; 410 l.

Hatvany Lajos *Irodalmi Tanulmányok* című kétkötetes cikkgyűjteménye, mely 1902—58 közt írt kisebb írásainak javát foglalja egybe, egyetlen könyv, egyetlen az írások terjedelmére, tartalmára, stílusára, értékére nézve. Vannak benne tanulmányok, irodalmi és színházi kritikák, publicisztikai írások, napi vonatkozású hírlapi közlemények kisebb érdekű emlékezők, dokumentumok sőt olyan cikk is, amely nyitott problémaként tárgyal egy kérdést, amely már régen megszűnt probléma lenni. (*Ismeretlen Petőfi versek, vagy Egy százszentendős család.*)

De e műfajra és értékre igen különböző gyűjteményből mégis kirajzolódik Hatvany egyénisége és fejlődése. Tudvalevő, hogy — éppúgy, mint a Nyugat két vezető kritikusanak, Ignotusnak és Schöpflin Aladárnak is — Gyulai volt első mestere. Az ő vezetésével szerezte meg a magyar irodalom alapos ismeretét, az ő esztétikájából tanult először irodalomról gondolkodni, még stílusa diszkrét elevenségét is elsajátította. Hogy távolodott el Gyulaitól? Ismeretes, hogy némi kezdeti idegenkedés után Ady költészetének hatása alá került és felismerte az addig tisztelt

Arany-tanítványok epigoni bágyadtságát. Elkerülte azonban a figyelmet egy másik nagy befolyás, amely a Gyulai és Ady hatása közti időben érte Hatvanyt, s viszonyát az irodalomhoz s egész kritikai tevékenységét döntően befolyásolta: Ludwig Hevesy, a magyar származású jeles bécsi író, a szecesszió bajnokáé, amelyre pedig „Die Wissenschaft des Nicht-Wissenswertes” című könyvének ajánlása is figyelmeztet. Tőle tanulta Hatvany azt a felfogást, hogy a művésznak feltétlenül a jelenből kell kiindulnia, a kritikusknak pedig holt szabályok alkalmazása helyett a maga egyéniségét és benyomásait minél szuggesztívebben kifejeznie. Hatvany az élet, az egyéniség és az élmény nevében rendíti meg a filologizálásba és az objektív kritikába vetett hit oszlopait, és lesz a szecessziós kritika képviselője. Bármily meglepő azonban, Gyulai (persze a fiatal Gyulai) és Ludwig Hevesy kritikai magatartása közt nincs akkora úr vagy éppen ellentét, mint ahogy talán gondolná az ember, hiszen fiatalkorában Gyulai is az új irodalom harcosa volt és a harag és lelkesedés eleven érzelmei fűtötték, csak éppen hitt örök törvényekben, általános érvényű ítéletekben, s ragaszkodott a múlthoz. Ady költészete, mely felbresztette politikai ösztöneit, jobban eltávolította Hatvanyt Gyulaitól s a hivatalos irodalomtól, mint a szecesszió kritikusa. De mind Hevesy, mind Ady azért volt rá oly mély és életre szóló hatással, mert voltaképpen csak azt keltették fel benne, ami öntudatlanul már előbb is benne szunnyadt. Hatvany ettől kezdve (körülbelül 1908-tól) már alig változik, mindvégig ugyanabban az emberi, politikai, művészi magatartásban áll előttünk.

Mi az, ami Hatvanyt a Nyugat más kritikusaiktól, Ignotustól, vagy Schöpflin Aladártól megkülönbözteti? Először is állandó heves érzelmi részvétele abban, amiről ír. Forrón tud szeretni és hevesen gyűlölni, s nem tartja feladatának, hogy kritikáiban eltitkolja ezt, vagy hogy a személyes vonatkozású érzésektől megtisztulva, valami belső katarzisz után írja kritikáit. Semmi sincs tőle távolabb, mint Schöpflin szenttelensége; ő nem is akar pártatlan lenni. Nem hisz abban, hogy irodalmi bírálát tárgyilagossá lehet, s teljes nyíltsággal, szinte hangsúlyozottan a maga érzelmi ítéletét juttatja kifejezésre. Persze ez nem volt olyan egyéni és eredeti eljárás, mint aminőnek annakidején látszhatott, nem volt más, mint a század elején uralkodó impresszionizmus és individualizmus érvényesülése a kritikában. Hatvanynak mindenestre igen megfelelt, mert megengedte, igazolta erős temperamentumának kifejezését.

Szeretetének, sőt rajongásának fő tárgya az irodalom. Ezért törekszik a műélvezet szuggesztív visszaadására, ezért lelkesedik Petőfiért, Adyért, gyászolja oly mély fájda-

lommal Kaffka Margit korai halálát. Ezért esik meg vele, hogy túlbecsül egy-egy író, mint pl. Bródy Sándort (ha nem is vak hibáival szemben), Molnár Ferencet és Szomor Dezsőt, legújabbán pedig Juhász Ferencet, akit merész túlzással Ady és József Attila mellé állít. Az írói talentum, még ha ismeretlen fiatal suhanc külsejében toppan is elébe, több a szemében, mint bármilyen társadalmi rang vagy tekintély. Így mikor Bécsben a tizenkilenc éves siheder József Attila elmondja neki a *Nincsen apám*-at, azonnal fellármázza Ignotust és Reinitz Bélát, siessenek megismerni az új tehetséget.

Aki így rajong a jó irodalomért, természetesen mindig kész síkraszállni a jó irodalom ellenségei, az irodalmi pozíció bitorlói ellen. Hatvany nem volna igazi rajongó, ha nem volna harcos is. De ő a Horthy-éra közepén bátran leleplezi „A kurzus Kazinczyja” c. tanulmányában egy történéss reakció történelemhamisítását (II. 49.), kardot ránt Császár Elemér és Kéky Lajos, e „fűzfatudósok” ellen, oly hatalmak ellen, mint Rákosi Jenő és Berzeviczy Albert, kimutatja, hogy tette tönkre a nacionalizmus Beöthy szép talentumát, izekre szedi Herczeg Ferenc konzervatív bölcsességének felületes szölamait s nem titkolja ellenségvált Szekfi Gyula iránt. Semmiképp sem tartozott az „okos fiúk” viruló típusához, volt mersze megtámadni hatalmasakat és ünnepelni ismeretlen vagy akár üldözött tehetségeket.

Mivel nem hisz az objektív igazságban, bátran követi izlése sugallatát s nem fél a tévedéstől. Így meri felfedezni József Attilát, Markovics Rodiont, s ún. urbánus létére 1925-ben az akkor sokat ígérő Erdélyi Józsefet. Persze elkövet tévedéseket és igaztalanságokat is, annál inkább, mert ítéletében olykor az íróhoz fűződő személyes viszonya is befolyásolja. Így mikor 1917-ben, Osváttal történt ismeretes összezördülése után kétségbevonja a Nyugat, ez „örökre éretlen, kócos folyóirat” jelentőségét, amelyben a tehetségtelen szerkesztő (mármint Osvát) „mindenáron való felfedezéseivel” akarja írói pályája csorbáját kiközösíteni (I. 128), mikor 1948-ban rosszala említi Hómánnak „szabadonjáró szellemtudományos történet- és irodalomtörténetíró kollégáit” (I. 390. — a magam részéről nem tudok irodalomtörténetészt, akinek szabadlábban voltát feltűnőnek lehetett találni), vagy amikor jó megfigyeléseket és rosszindulatú megállapításokat ve gyítő tanulmányban olyan tételeket fejteget, mint hogy a *Laodameia* „a verselő és átolvasztó géniusz jeles bizonyítéka. Semmi egyéb.” (I. 159.) s Babits „eredeti verseit csak azért nem merjük műfordításoknak mondani, mert eredeti versek” (I. 162.). A tanulmány itt a pamflet határán jár s hitelét csökkenti, hogy érezhetően egy előre-

gyártott ítélethez készített indokolás. Pedig egyébként a kezdettől létező Babits-ellenzék érzéseinek eddig legátgondoltabb és legalaposabb kifejtése s a költő dualista filozófiájáról, erotikájáról, gyönyörködő emelyedéséről a testtől s a magyar valóságtól oly megfigyeléseket tartalmaz, amelyeket semmiféle Babits-tanulmány nem hagyhat figyelmen kívül.

De Hatvanyt az irodalomrajongás nem teszi közömbössé a politikai tartalom iránt. Publicisztikai heve és tisztánlátása meglepő; politikai ítéletei talán még jobban megőrizték érvényüket, mint művészi véleményei. Kedvencei általában haladó felfogású írók: Csokonai, Petőfi, Ady, József Attila, s mint már láttuk, mindig kardot ragad a reakció képviselői ellen. Fiatalon ugyan oly hevesen sóvárog egy mélyebb és pezsgőbb magyar szellemi élet után, hogy örömmel venné Brunetière, Bourget, Barrès-szerű reakciós magyar kritikusok fellépését is s a Nyugat kapuját is kész volna kitárni előttük, nem titkolva, hogy bebocsátásuk után rögtön harcot kezdene ellenök (II. 318.). Párbajt viv Osvát Ernővel, mert ez a Nyugat nagyobb népszerűsége kedvéért sem hajlandó munkatársának felkérni a haladónak alig mondható Gárdonyit. De később nincs nyoma nála ily liberalizmusnak. Következésként sikraszáll a haladó hagyományok meghamisítása és meg-rágalmazása ellen, 1909-ben már tisztán látja, hogy az egykorú magyar irodalmi forrongás a társadalmi forrongás előjele és előkészítője (II. 300—2.), 1911-ben már többre becüli a politikai láthatárú írókat, mint az esztétát (II. 84.), 1930-ban észreveszi, hogy a haladást akkoriban nem a megszeppent polgárság, hanem a népi írók képviselik (II. 391.), 1935-ben viszont már megbélyegzi a hitlerizmus lángjától közben megpörkölt népieket (I. 76.). Meglepetés *Amit Petőfi tanít* c. cikke (1922); csírájában benne van mai szemléletünk Petőfi politikai felfogásáról és jelentőségéről, amit később Illyés és Révai fejtett ki meggyőzően; Ady utókora megítélésében megelőzi Bölönit és Révait: már 30-ban, illetve 31-ben tisztában van vele, hogy „Ady örve alatt a magyarság társadalmi válságának vitája folyik” (A magyar irodalom kisajátítása.). Általában látja a társadalmi viszonyok hatását a tehetség kibontakozására, így tanulságosan fejtegeti a nagyszalontai hajdúság és benne Arany családjának történetét, hogy ebből próbálja levezetni Arany bizonytalan osztályérzését, s életkörülményeivel magyarázza génusza küzdelmét a provinciális szellemel.

Estétikai ítéletei többnyire egy-két öntudatlan premisszán alapulnak. Így óv attól, hogy irodalmunk „a tövéről elszakadt esztéticizmus” alkotásává legyen (II. 320.). Nem tartozik a l'art pour l'art-hitű kritikusok közé,

akik a kifejezés szuggesztivitását tekintik a művészi érték egyetlen kritériumának; a bírálónak tudnia kell, fejtegeti, hogy kivel van dolga, nagy emberrel, vagy kicsivel, széles vagy szűk látókörűvel, s ezért a hogyan-nál fontosabb a mi (II. 324.). A művészi érték elengedhetetlen feltételének, sőt legbecsebb elemének tekintti az őszinteséget, a lélektan dokumentumot. Ezért Tompa Mihály érdektelen anekdota-gyűjteménye, a Fekete könyv kedvesebb neki a lírájánál (amelynek nagy műgonddal csiszolt darabjaiban — alaptalanul — verstani hibákat vél találni). Ezért hiszi, hogy dicséri Adyt, azt írva róla, hogy számára a vers „a gondolatnak, érzéseknek, szavaknak ama gomolygó összevisszája, mely a lelket feszíti” (I. 11.), s az Elbocsájító szép üzenet nagyszerű vers, pusztán mert újszerű és őszinte vallomás (I. 13—8.). Életimádata az irracionálisztum súrolja, mikor azt írja, hogy a tudatosság kizárja a szenvedélyt (I. 223.). Művészi érzeke üdvös következetlenséggel olykor mégis támogatja naturalista esztétikáján, rájön például, hogy Kaffka Margit verseiből őszinteségük ellenére hiányzik valami művészi elem.

Mint a szecessziótól befolyásolt kritikus, természetesen a jelenből kiinduló modern művészetet követel, életet, fiatalságot, friss élménytől párolgó művészetet és annak eleven hatását reprodukáló bírálatot. Szerinte Beöthy Zsolt is érezhette, hogy az összefoglaló irodalomtörténeti munkáknak csak a jelennel való kapcsolat adhat életre galvanizáló erőt, s ezt semmivel sem lehet pótolni (I. 248.). A legalaposabb és legfinomabb tanulmányoknál nagyobb hatása van szerinte az olyan igaztalan írásnak is, amely a múltból csak azt fürkészi ki, ami a jelent táplálja, a jövőt teremti s a mai hangok közt a holnap hangját keresi.

De a szecessziót sem eszik oly forrón, mint ahogy főzik. Hatvanyban, bár testestől-lelkestől a jelen katonája, erős a múlt iránti kegyelet. A két dolog közt nincs is ellentmondás: szerinte a Nyugat írói épp „az átélt jelen jogán vélik”, „hogy a múlt teljesebben az övék, mint azoké, akik a hagyomány kultuszát nagyhangon s mégis lélektelenül hirdetik” (I. 330.). Lévy Józsefről szóló portréja, amely szeretettel, de gyengéit látva, rajzolja meg a költő arcát, különösen jól mutatja, mennyire sóvárog Hatvany a múlttal való közvetlen kapcsolatra. Meghatódik, ha a múlt nagy öregjeit látja az utcán (I. 25.), s valóságos fétis-imádatlalt tekint még az írók lakóhelyeire is (I. 392.). Múltat és jelenet összekapcsoló szemléletére szinte szimbolikusan jellemző A Sperli legendája című emlékezése (II. 1.), ahol boldog felfedezésként közli, hogy József Attila könyvkiadója abba a házba költözött, amelyben valaha Petőfi és Jókai kedvenc vendéglője volt.

A friss élmény intenzív visszaadására való törekvés határozza meg stílusát s idéz elő benne mai ízlésünk szerint elavult szecessziós vonásokat. Korai cikkei tanúsága szerint elsajátította Gyulai esszé-stílusának rokon-szenves diszkrécióját. Később azonban lemondott erről a tulajdonságról, egyéni és élményszerű akart lenni, de ebbeli igyekezetében sajnos, csak keresett lett és beleesett más írók sikeres mondatformáinak utánzásába. Akkor legkevésbé jó, ha meg akarja mutatni, milyen jól tud írni. Ilyenkor Molnár Ferences közvetlenséggel vegyített stílus-bravúrokat fitogtat, a „művészet” valósággal kinyomja a szemünket, csakhogy észrevétesse a jelenlétét. Szeret például frappírozni ellentétes képzetek egy mondatba vonásával, mint: Bródy, „a szittya Sardou”. Ez még kifejező. De mikor egyre-másra azt is olvassuk, hogy Bródy a cigány Stendhal, Szomorj drámája brettli az Olimpuzson, Babits Szekszárdon született római, Molnár a terézvárosi Voltaire, lipótvárosi Swift, Lévainak Sajószentpéter a Tiburja, Tompa Mihály Athéni Timon Hamván, sőt az Ember tragédiája „a mi szílvák (?) Faustunk” (II. 221.), Krúdy Gyula „faun, aki nimfa szárnyával (?) repül”, akkor úgy érezzük, hogy e formulák valamiféle gépezet termékei. Nem riad vissza gyenge szójátékoktól sem: „szinpadai lát- és hallványosságok” (I. 268.), „magyar szinpadai dicsőség (gicc-sőség?) korszaka” (I. 280.). Szereti felhívni rá a figyelmet, hogy milyen bravúrokat tud, mint: például: „Ahol a Mátra halkán, lassan szőlős lankákba lanyhultan aláhull, ahol még a híres hevesi port is zamatos, édes kakukkfű illata hatja át, ahol szemlélődő egyháztejedelmek lépdelnek méltóságteljesen kacér barokk palotájukban, ahol a legfeketébb földből legsárgábbban szökken elő a dús magyar kalász, ahol a komor történelmi múltnak sehol sincs sötét nyoma, ahol

minden véres emlék felvidul a táncos nap-sugárban — színes Eger, izes Eger, édes Eger, kedves Eger, finom Eger, drága, gyönyörű, egyetlen, nemes, köves, soktornyos és katolikus Eger, de azért játékos, meglepetésem, füves, rétes, minarétes, parasztos és pogány Eger adta nekünk és küldte el hozzánk Bródy Sándort” (II. 276.). Vagy: „És ezen az áron minden bók és minden népszerűség és minden Petőfi és Kisfaludy Társaság és Akadémia és Kohn úr és Kovács úr és Heinrich bácsi és Rákosi Jenő és Kozma Andor és ő, te meg én és mindenki és minden az övé.” (I. 249).

Véleményeivel olykor vitába szállunk, stílusa nem nyújt mindig zavartalan élvezetet, mégis okulással és rokonszenvvel olvassuk könyvét. A Nyugat kritikussai és esszéistái közt Babits ugyan mélyebben jár, Ignótus magvasabb, Schöpflin meggyőzőbb. De Hatvany pályáján végigtekintve, ma már látni, hogy az impresszionista-szecessziós kritika e kiyáló művelőjének nemcsak élményei voltak, hanem meggyőződése is, ítéletei állandó elveken alapultak, — mint ahogy a látszólag objektív elveket alkalmazó kritikusról előbb-utóbb kiderül, hogy nem tudja megtagadni egyéniségét. A tiszta impresszionista kritika épp úgy utópia, mint a tiszta objektív kritikus. Hatvany egy életen át híven képviselte mindig küzdeni kész hitét a jó irodalomban és a magyar haladásban. S a jövő, amelynek katonája volt, megjutalmazta szolgálatait. Az irodalomtörténet, ha a jelennel való kapcsolat nélkül, csak a múltat tanulmányozza, visszhangtalan tudomány; de az ő munkája hatóerő lett irodalmi életünkben, sokat fitymált és meghurcolt nevét pedig az új magyar irodalomért és haladásért vívott következetes, önzetlen harcai tisztelt és megmaradó névvé növelték.

Komlós Aladár

TOLNAI GÁBOR: ÉVEK — SZÁZADOK

(Tanulmányok, cikkek, bírálatok) Bp. 1958. Magvető K. 319 l.

Huszonegy változatos tartalmú, hosszabb-rövidebb írást gyűjtött egybe Tolnai Gábor legújabb tanulmánykötetében. A könyv címe szerencsésen utal a gyűjtemény jellegére, s egyúttal a szerző érdeklődési körére, tudósi és kritikus munkásságának főirányaira. A közeli évek és a távoli századok vizsgálója, elemzője Tolnai Gábor pályájának kezdetétől fogva: élénk és cselekvő résztvevője kora irodalmi életének s egyúttal egy régi kor, a XVII—XVIII. század irodalmának, műveltségének avatott kutatója. Ez a kettősség talán szokatlan — hiszen a jelen, a XX. század

irodalmának magas igényű kritikai vizsgálata inkább a múlt évszázad nagy íróinak kutatásával szokott párosulni, — de korántsem indokolatlan és nagy lehetőségeket rejt magában. Biztosítja, hogy a régi magyar irodalom íróinak, jelenségeinek a vizsgálatában mindig a ma szempontjai érvényesüljenek, másrészt hogy a kortárs irodalom ne néhány évtizedes, hanem több évszázados folyamat részeként kerüljön bemutatásra a történetiségben a tények iránti fokozott tisztelet jegyében. Mostani kötetében együtt található a régebbi korra és a legfrissebb